

מילת צפורה
[א]
פיקוח נפש בב"נ

ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. ותקח צפרה צר ותכרת את ערלת בנה ותגע לרגליו ותאמר כי חתן דמים אתה לי. וירף ממנו אז אמרה חתן דמים למולת.

האם משה רבינו התרשל במצות מילה

(נדריים לא, ב) תניא רבי יהושע בן קרחה אומר גדולה מילה שכל זכויות שעשה משה רבינו לא עמדו לו כשנתרשל מן המילה שנאמר ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. אמר רבי חס ושלום שמה רבינו נתרשל מן המילה אלא כך אמר אמול ואצא סכנה היא שנאמר ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים וגו' אמול ואשהא שלשה ימים הקדוש ברוך הוא אמר לי לך שוב מצרים אלא מפני שנתעסק במלון תחלה שנאמר ויהי בדרך במלון.

בן כמה היה אליעזר במלון

כתב רש"י (המפרש) בנדריים (שם) מפני שנתעסק במלון תחלה, ואח"כ במילה, והיה לו להתעסק במילה תחלה, ואותו מלון סמוך למצרים דלא היה סכנה. ואותו התינוק לא היה באותה שעה אלא בן שמונה ימים. וכבר תמהו כל האחרונים שלפ"ז איך אמר משה רבינו אמול ואצא סכנה הוא, תיפוק ליה דלא היה אז בן ח'. וז"ל מהר"ץ חיות כבר התעוררו כלם א"כ איך אמרו קודם לזה אמול ואצא סכנה הוא לולד, הרי לא הגיע הזמן. וכתב שצ"ל דרצה למהלו קודם הזמן מפני שחשש אולי כשיגיע הזמן לא יהיה לפניו מקום למול. ומציין למש"כ בשו"ע (יו"ד רסב, א) במהלו תוך ח' יצא, אבל עי"ש שהש"ך חולק. וכן הביא בשו"ת בית יצחק (יו"ד א, קכט) בשם ספר כנסת יחזקאל (סי' מ"ג) וז"ל ותירץ דכיון דבדיעבד אם מל תוך ח' א"צ להטיף דם ברית, כאן שצריך לילך בצווי המקום היה לו למול קודם ח' דהוה כדיעבד. אבל תמה עליו דבודאי לכו"ע עדיף למול לאחר ח' מלמול קודם ח', כמבואר במשנה דנולד בין השמשות נימול לט'.

וחי בהם

הק' הרא"ם והשטמ"ק מה היה ההיתר של משה רבינו לא למול התינוק מחמת סכנה, הרי כל ההיתר לבטל מצוה משום סכנה אינו אלא משום דכתי' "וחי בהם" ודרשינן ולא שימות בהם, ודווקא לישראל נאמר ולא לב"נ א"כ היה חייב למול אפילו במקום סכנה.

והנה יש לדון האם במצות מילה שנצטוינו עליה אפילו לפני מתן תורה נידון בה כמצות ב"נ, או שהיות ולא נצטוו אלא בני ישראל דנים בה כמצות ישראל.

עי' במהרש"א שהק' למה רצו להרוג את משה בגלל שהתרשל במילה הרי אין בביטול עשה משם חיוב מיתה. (ואין לומר שבמילה הרי יש חיוב כרת, דזה רק לגבי מי שלא מל את עצמו, אבל החיוב על האב למול את בנו אינו אלא עשה). ות"י דאזהרתן זו היא מיתתן, היינו כמו בכל ז' מצוות ב"נ גוי שעבר עליהם חייב מיתה, ה"נ משה רבינו היה חייב מיתה משום ביטול מצות מילה. הרי לן דנקט המהרש"א שמצות מילה נידון כמצות ב"נ. אבל לכאורה יש לדון מסברא לומר שלפחות לגבי מצות מילה שנצטוו כישאל ולא כב"נ, שהרי שאר ב"נ לא נצטוו, שלא יהיה דיני ב"נ נוהג בה, ולא אמרונין אזהרתן זו היא מיתתן.

ועי' בשטמ"ק שתי' על קושייתו הנ"ל וז"ל, ועוד שמצות מילה קלה מהריגת נפש, **דלא אמרינן אזהרתן זו היא מיתתן אלא בשבע מצות דידהו**, הילכך טוב לבטל מצות מילה ולא למול בסכנה. הרי לן שחולק על המהרש"א וסובר שמצות מילה לא נידון כז' מצוות ב"נ אלא כמצות ישראל.

ויש עוד לדון בגדר ההיתר של "וחי בהם" האם זה היתר כללי שכדי לקיים מצוות לא צריך למסור נפשו. או דילמא זה הגבלת החיוב של כל מצוה ומצוה. שהמצוה לא ניתן במקום פיקו"נ. אז אם נאמר כצד השני ונאמר שעכ"פ לגבי מצות מילה נידונו כישאל יש ליישב קושיית הרא"ם, שאע"פ שלא ניתנה תורה עדיין אבל בכל מצוה ומצוה של

ישראל יש הגבלה של עד פיקו"ג, א"כ אין חיוב מצות מילה באופן שיש כאן משום סכנת נפשות. והפסוק "וחי בהם" רק מגלה לנו על הגבלת המצוה, ולכן אפילו עד שלא ניתן התורה המצוה ניתנה עם ההגבלה של "וחי בהם", ודו"ק.

קידוש ה' בב"נ

ועי' בספר פרשת דרכים שהק' על הרא"ם שאפילו אם אין ב"נ מצווה על "וחי בהם" עדיין אינו מחויב למסור נפשו, שהרי הגמ' בסנהדרין (עד, ב) דנה האם ב"נ מצווה על קידוש ה', והק' בתוס' וז"ל וא"ת והא "וחי בהם" בישראל כתיב ואפילו ישראל היה מחויב למסור עצמו אפילו בצנעא אי לא דכתיב "וחי בהם", ויש לומר דדילמא לא איצטריך "וחי בהם" אלא כי היכי דלא נילף שאר מצות מרוצח ונערה המאורסה דאפילו בצינעא יהרג ואל יעבור לכ"ע ע"כ. הרי לן דרק משום שישראל מצווה ליהרג בג' עבירות היה ה"א דגם על שאר עבירות חייב למסור נפשו וקמ"ל "וחי בהם" דלא, אבל ב"נ אי לא מצווה על קידוש ה' אז אפילו אם אינו מצווה על "וחי בהם" אינו מחויב למסור נפשו.

הושטת אבמה"ח לב"נ מסוכן

ועי' בהערות (על ס' פרשת דרכים) שמביא שהפרמ"ג בספרו תיבת גמא (בפרשתינו, והובא דבריו גם בהגהת הגרע"א ליו"ד סי' סב), מסופק האם מותר להושיט לב"נ אבר מן החי היכא שהוא מסוכן. ועי"ש שהק' הרי אמרינן מי איכא מידי דלישראל שרי ולב"נ אסור. ותי' שאפילו אצל ישראל אינו "הותרה" אלא "דחוייה" ולכן אין בעיא. וזה חידוש נפלא שהרי סוף כל סוף מותר לנו לעבור על מצות ה' משום פיקו"ג, ולגוי אסור. ואולי י"ל שאין זה היתר חדש אלא הגבלה בחיוב המצוה א"כ אין בעיא בזה שלנו מותר ולהם אסור. ולכ' ק' על דבריו כנ"ל שאם אינו בכלל יהרג ועל יעבור בג' עבירות אז אפילו אם אינו בכלל "וחי בהם" אינו מחויב למסור נפשו, א"כ למה אסור לו לאכול אבמה"ח כדי לפקח נפשו.

חילוק בין אנס לחולי

ועי' במנ"ח (רצו, ג) שמחלק בין אנס לחולי דאפילו אם אין ב"נ מחויב למסור נפשיה על קידוש ה' אבל היכא שהוא חולה אסור לו לאכול אבמה"ח כדי לפקח נפשיה. ועי"ש שמוכיח את זה מדברי הרמב"ם, שבהל' יסודי התורה (ה, ו) כתב וז"ל כענין שאמרו באונסין כך אמרו בחלאים כיצד מי שחלה ונטה למות ואמרו הרופאים שרפואתו בדבר פלוני מאיסורין שבתורה עושין ומתרפאין בכל איסורין שבתורה במקום סכנה חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכת דמים, שאפילו במקום סכנה אין מתרפאין בהן. ואם עבר ונתרפא עונשין אותו בית דין עונש הראוי לו. ואילו בהל' מלכים (י, ב) כתב וז"ל בן נח שאנסו אנס לעבור על אחת ממצותיו מותר לו לעבור אפילו נאנס לעבוד ע"ז עובד לפי שאינן מצווין על קדוש השם. ולעולם אין עונשין מהן לא קטן ולא חרש ולא שוטה לפי שאינן בני מצות. ולא כ' שגם לענין חולי אין לו לקיים המצוה, משמע שלגבי חולי אין היתר לב"נ לפקח נפשו במאכלות אסורות.

ויסוד לזה מה שהרמב"ם מחלק בין אנס לחולי לגבי ג' עבירות החמורות. שבהל' יסודי התורה (ה, ד) כתב וז"ל וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם ואם היה בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים ובטל מצות עשה שהיא קידוש השם, ועבר על מצות לא תעשה שהיא חלול השם, **ואעפ"כ מפני שעבר באונס אין מלקין אותו ואין צריך לומר שאין ממיתין אותו בית דין** אפילו הרג באונס שאין מלקין וממיתין אלא לעובר ברצונו ובעדים והתראה וכו'. ואילו לגבי חלאים כתב (שם ו) כענין שאמרו באונסין כך אמרו בחלאים כיצד מי שחלה ונטה למות ואמרו הרופאים שרפואתו בדבר פלוני מאיסורין שבתורה עושין ומתרפאין בכל איסורין שבתורה במקום סכנה חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכת דמים שאפילו במקום סכנה אין מתרפאין בהן, **ואם עבר ונתרפא עונשין אותו בית דין עונש הראוי לו**. וכבר מסבירים האחרונים (שו"ת חמדת שלמה או"ח סי' לח ועוד) שהיכא שיש אנס שמכריח אותו לעבור העבירה אף בג' העבירות החמורות הוא פטור, שהמעשה נעשה באונס, אבל בחולי הוא זה שהחליט לעבור על העבירה, אע"פ שעשהו כדי לפקח נפשו. אז בשאר עבירות יש לו היתר מחמת "וחי בהם", אבל בג' עבירות שאין לו היתר של "וחי בהם" ואין עליו "שם" אונס מתחייב בנפשו.

ולפי"ז מובן החילוק בב"נ בין חולי לאנס, דרק באנס פטור הגוי דזה יודעים מסברא משום שהוא אנוס. אבל בחולי שכבר הוכחנו שאין עליו שם אנוס ממילא הוא חייב, שאצלו לא נאמר ההיתר של "וחי בהם".

ולפי"ז כ' בשו"ת חמדת שלמה (שם אות לא) ליישב דברי הרא"ם, דלגבי מילה אין כאן "אונס", א"כ אע"פ שאצל ישראל אינו חייב להכניס נפשו לספק פיקו"נ בשביל מצוה, היינו משום דכתיב "וחי בהם", אבל בב"נ שלא נאמר להם "וחי בהם" אין לו היתר לא לעשות מצותו.

"מאי חזית"

וע"ע בפרשת דרכים שר"ל שאפילו אם נאמר שאין ב"נ מצווה על קידוש ה' ה"מ לגבי ע"ז וג"ע אבל לגבי שפיכת דמים שפיר מחויב למסור נפשו כדי לא להרוג השני. והטעם שהרי מקור הדין שמחויב למסור נפשו על ש"ד הוא (סנהדרין עד, א) מסברא דאמרינן מאי חזית דמך סומק טפי דילמא דמא דחברך סומק טפי, א"כ אפילו בב"נ שייך סברא זו ולכן מחויב למסור נפשו כדי שלא יהרוג לחבירו.

ויש לדון בדבריו טובא שהרי רש"י ד"ה סברא מסביר וז"ל דכי אמר רחמנא לעבור על המצות משום "וחי בהם" משום **דיקרה בעיניו נשמה של ישראל**, והכא גבי רוצח כיון דסוף סוף איכא איבוד נשמה למה יהא מותר לעבור. הרי לן שיסוד הסברא מבוסס על זה שחביב נפש של **ישראל** להקב"ה ולכן אין לעבור על מצוה אם בכל זאת נפש ישראל יהרג. א"כ לכאורה זה שייך רק בישראל ולא בב"נ, ואם יש לו היתר שלא לעבור על מצוות במקום פיקו"נ יכול גם לעבור על רציחה.

ועוד שהרי הרמב"ם (הנ"ל) כתב שאין ב"נ מצווה על קידוש ה' ואינו מחלק בין ג"ע ע"ז ושפ"ד. (וכן מצאתי שדייק הפרמ"ג בספרו תיבת גמא הנ"ל). ועי' בכס"מ (יסודי התורה ה, ה) שאין הסברא עיקר הטעם אלא קבלה היה בידם שאין היתר של "וחי בהם" שייך בשפיכת דמים. עי"ש שמחדש לפי"ז שאפילו באופן שלא שייך הסברא כגון שאומרים לו או אתה תהרוג פלוני או נהרוג את שניכם אסור לו להרוג השני, שאין היתר פיקו"נ ברציחה. א"כ אם ב"נ אינו מצווה על קידוש ה' אין סיבה שימסור נפשו למיתה שלא לעבור על רציחה.

[ב]

גדר מצות מילת הבן

חייב האב או הבן

ע"ע בפרשת דרכים שהק' שאפילו אם נאמר שאין לו היתר של פיקו"נ, אז תינח שחייב להכניס עצמו לספק פיקו"נ כדי לקיים מצותו אבל מי הרשה לו לסכן אחרים כדי שהוא יקיים מצוה. וכאן משה רבינו היה מסכן להתינוק כדי שהוא יקיים מצותו.

שמעתי פעם ממו"ר הגרז"א אפשטיין זצ"ל שמחלוקת הפר"ד והרא"ם תלוי בחקירת האחרונים בגדר מצות מילת בנו, האם המצוה הוא של הבן אלא שהוא לא יכול לקיים אותו לבד לכן התורה צותה לאב לקיים המצוה בשביל הבן, או נאמר שהחייב הוא של האב והבן אינו אלא "החפצא של מצוה" של האב. א"כ י"ל שהרא"ם סובר שהמצוה הוא של הבן, ולכן אין בעיא בזה שמכניס הבן בסכנה שהרי מכניס הבן בסכנה בשביל לקיים מצות הבן. אבל הפר"ד סובר שהמצוה הוא של האב לכן סובר שאין לו להאב להכניס הבן בשביל מצות האב.

ועי"ע ברש"י (חולין מז, ב) במעשה דנתן הבבלי שראה בתינוק שלא נבלע לו הדם ופסק שלא למול אותו, וכ' רש"י (ד"ה המתניני) וז"ל דאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים. וק' למה הוצרך לזה הרי כאן מסכן הילד, אז אפילו אם אין היתר של פיקו"נ אין עליו למולו. אלא ע"כ כנ"ל שמילה הוא "מצות הבן".

שו"מ שכן פ' בספר חמדת ישראל מצוה רטו. ועי"ש שהוכיח ג"כ מרש"י (ב"ק פח, א) כשדנה הגמ' בפסול עבד לעדות, ורצה לדון שקטן יוכיח ואמרינן **מה לקטן שאינו במצוות**, כתב רש"י (ד"ה אינן בכל המצות) אלא במקצת דהא אשה מחוייבת בלאוין ועונשין **וקטן ישנו במילה**. הרי לן שמצות מילה היא של הבן. ועי"ע בשו"ת אבני נזר (יו"ד שלט, ט) שמביא מדרש שאברהם נצטווה במילה, **יצחק חנכה לח'**, יעקב בגיד הנשה. משמע שהמצוה היא של הבן, ולכן נחשב שיצחק היה לו חלק בצווי של מילה, בזה שהיה נימול לשמנה. וע"ע בשו"ת הר"ן שתינוק שנימול ביוה"כ מותר לתת לתינוק לשותות היין של כוס של ברכה וליכא משום ספיה בידים, והטעם דהוי מצוה דיליה.

[ג]

גדר "וחי בהם"

חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה

בעיקר קושיית הרא"ם תי' בשטמ"ק וז"ל ואף על פי שלא ניתנה תורה להתיר איסור במקום סכנה נראה לומר כן לחלל דבר אחד כדי לקיים מצות הרבה.

בתירוצו יש ב' חידושים: אחד שאפילו למסקנת הגמ' עדיין קיים הסברא של רבי שמעון בן מנסיא, דהנה ביומא (פה, ב), דנה הגמ' דנה מנין שפיקוח נפש דוחה שבת, ורשב"מ אמר משום דכתיב "ושמרו בני ישראל את השבת" - אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. והגמ' דוחה כל שאר המקורות דאשכחן וודאי ספק מנלן, ומסק' כדשמואל משום דכתיב "וחי בהם" ולא שימות בהם. והיה מקום לומר שלמסקנא לא קיים הסברא של חלל עליו וכו'. אבל ברא"ם ושטמ"ק מבואר שקיים גם למסקנא, ולכן ב"נ אף שאין לו "וחי בהם" יכול לעבור על מצוות שום פיקו"נ.

חילול שבת להצלת עובר

ובאמת יש עוד מקורות שרואים שגם למסקנא שייך הסברא של חלל עליו וכו'. דהנה נחלקו הראשונים האם מחללין שבת להציל עובר, שטת הבה"ג שמחללין עליו שבת, והטעם מסביר הר"ן (יומא י, א בדפי הריף) שאע"פ שהעובר אינו מקרי נפש וההרגו פטור, מותר לחלל עליו שבת משום שישמור שבתות הרבה. ולפי"ז מחדש הר"ן שמותר לחלל שבת אפילו לעובר שהוא תוך מ' יום ליצירתו אע"פ שאין עליו שם עובר. הרי לן שאע"פ שמצד "וחי בהם" לא היה היתר אבל משום כדי שישמור מחללין שבת. אבל לפי"ז ק' שהרי הבאנו במקום אחר (נחלת צבי לפרשת משפטים) דברי הנצי"ב (העמק שאלה סי קסז, יז) דלפי"ז רק במקום וודאי פיקו"נ אבל במקום ספק לא, שהרי רק סברת שמואל קיים במקום ספק, (כמבואר בגמ' לעיל) וכן דייק בלשון הבה"ג שמותר לחלל שבת להציל העובר בוודאי פיקו"נ. א"כ כאן לכאורה שלא היה וודאי פיקו"נ אלא ספק, איך היה מותר לבטל מצות מילה.

וי"ל עפ"י דברי הבית מאיר (או"ח סי' של) שאסור לחלל שבת בשביל ילד של מומר, דרק באופן שישמור שבתות הרבה יש היתר לחלל שבת, אבל כאן אין סיכוי שישמור שבת. ועי"ש שנחלק עליו הגרע"א משום שההיתר לחלל שבת אינו תלוי בזה שישמור שבתות הרבה אלא משום "וחי בהם", וגם כאן אע"פ שהוי בן אבל בכל זאת הוא יהודי. אבל לפי הב"מ רואים שהפסוק "וחי בהם" מגלה לנו ש"כדי שישמור וכו'" קיים אפילו בספק פיקו"נ, אבל לעולם הסברא של כדי שישמור קיים למסקנא ואפילו בספק פיקו"נ. א"כ בנ"ד מותר לבטל מצות מילה כדי שישמור שאר מצוות.

עוד חידוש רואים שלא דווקא חלל שבת כדי שישמור הרבה שבתות אלא שמותר לעבור עבירה אחרת כדי שיקיים מצוות. (שהיה מקום לומר שהיות וכל המקור של רשב"מ הוא מ"ושמרו בני ישראל את השבת" אז רק שבת הותר כדי לקיים שבת) אבל גם את זה רואים בביה"ל סי' שכט שהביא בשם המאירי שאפילו לחיי שעה מחללים שבת משום שאולי יחזור בתשובה ויתודה. הרי לן שאפילו בשביל מצוות אחרות מותר.

לפי דברי השטמ"ק יש לדון שיהיה מותר ליהודי לחלל שבת כדי להציל חייו של גוי, שאע"פ שלא נאמר בהם "וחי בהם" אבל מותר "כדי שישמור וכו', וצ"ע.

[ד]

איסור להכניס עצמו לאונס

למול באופן שיצטרך לחלל שבת

הנה בפרק ר"א דמילה (קלד, ב) נחלקו הראשונים מה הדין אם אישתפיך המים לפני המילה. דעת בעה"מ שאסור למול התינוק דע"י שימולו יצטרך לחלל שבת בחימום המים. אבל הרמב"ן חולק עליו דאין למצוה אלא שעתה, היינו שעכשיו יש עליו חיוב מילה ואין לדחותו, ואם אח"כ יצטרך לחלל שבת זה מצוותו. אז העיר בס' פרדס יוסף לפי הרמב"ן למה באמת משה רבינו לא מל התינוק לפני שיצא ואז יהיה אנוס בקיום מצות הבורא לרדת למצרים, כמו שמותר למול אע"פ שיהיה אנוס אח"כ בחילול שבת משום פיקו"נ. ועי"ש שתי' עפ"י מש"כ הח"ס (אבה"ע סי' א)

דאין דברי הרמב"ן נאמרים אלא במצב של ספק אם יצטרך לחלל שבת, אבל אם וודאי יחלל שבת אין עליו למול. א"כ כאן שבוודאי יעבור על מצות ה' אם ימול התינוק לפני שיצא אז אפילו להרמב"ן אסור. וזה דוחק שמשמעות דברי הרמב"ן הוא שהיות ויש עליו חיוב עכשיו למול אין עליו לדאוג על החילול של אח"כ, משמע אפילו אם בוודאי יצטרך לחלל שבת.

ועי' בשטמ"ק שהק' למה לא מל משה רבינו את התינוק שהרי מילה בזמנה דוחה אפילו שבת, א"כ כ"ש שדוחה המצוה לרדת למצרים. ותי' שאם הקב"ה צוה עליו לרדת למצרים, אז הבין משה רבינו שהכוונה לרדת עכשיו אע"פ שיש עליו מצות מילה. א"כ מיושב נמי קושיית הפרד"י למה לפי הרמב"ן לא מל מיד ואח"כ יהיה לו פטור של פיקו"נ.

והנה בעיקר דברי הרמב"ן כבר דנו האחרונים להוכיח שסובר שמותר להכניס עצמו למצב של אונס, דאלת"ה איך מותר לו למול הילד ביודעין שאח"כ יחלל שבת. [ועי' בשו"ת תורת משה למהריל"ד בקונטרס אחרון שמביא ראיה מריש כתובות "ולדרוש להוא דאונס שרי" ואכמ"ל].

אבל נר' שאין ראיה כלל דאולי שאני פיקו"נ ד"הותרא" אצל חילול שבת, ולכן יכול להכניס עצמו למצב שיחלל שבת, משא"כ לגבי אונס י"ל דס"ל לרמב"ן דהוי "הודחה ולכן אולי אסור להכניס עצמו לאונס.

[ועי' בר"ן פ"ב דביצה (ט, ב בדפי הרי"ף) שמחלק בין רבוי שיעורים ביו"ט לרבוי שיעורים במחלל שבת משום פיקו"נ דיו"ט "הותרה" אצל מלאכת אוכל נפש משא"כ חילול שבת שרק "הודחה אצל פיקו"נ. עי"ש שחולק על הרשב"א הסובר שרבוי שיעורים אינו אלא מדרבנן].

עוד י"ל דשא"ה שיש מצוה מוטלת עליו עכשיו כלשונו של הרמב"ן "אין למצוה אלא שעתה" ולכן אין עליו לדאוג שאח"כ יצטרך לחלל שבת משא"כ להכניס עצמו סתם למצב של אונס אין היתר.

[ה]

עוסק במצוה פטור מן המצוה

עוסק במצוה היכא שאפשר לקיים שניהם

משה רבינו נענש משום שנתעסק במלון תחילה. וק' הרי אז היה כבר עוסק במצות הבורא לשבת למצרים א"כ היה פטור ממצות מילה, שהרי קי"ל שעוסק במצוה פטור מן המצוה. והנה כידוע נחלקו תוס' ור"ן (סוכה כה, א) האם עוסק במצוה פטור מן המצוה אפילו במקום שאפשר לקיים שניהם. דעת תוס' דאינו פטור אלא א"כ א"א לקיים שניהם. ועי"ש שכתב דאלת"ה א"כ מי שיש לו ציצית בבגדו או שהוא לובש תפילין יהיה פטור מכל המצוות. אבל דעת הר"ן, או"ז ומהר"ה או"ז שאפילו אם א"א לקיים שניהם פטור. וזה שהק' בתוס' ממי שלובש ציצית תי' הר"ן דרק "עוסק" במצוה פטור מן המצוה ולא "מקיים" מצוה. אז תינח לפי תוס' ניחא דכיון שהגיע משה רבינו למלון היה לו אפשרות לקיים מצות מילה בלי שיעכב ירידתו למצרים, ממילא ליכא פטור של עוסק במצוה. אבל לפי שאר הראשונים ק' מה היה הטענה על משה רבינו הרי היה אז פטור ממצות מילה.

ועי' בפרד"י שתי' שלפני מתן תורה לא היה פטור של עוסק במצוה שהרי המקור של עסק במצוה הוא ממה שכתוב "ולכתך בדרך", וזה לא שייך אלא אחרי מ"ת.

אבל ק' שהרי הריטב"א בסוכה שם הק' למה לי קרא שעוסק במצוה פטור מן המצוה, תיפוק ליה מסברא שאם כבר עוסק במצוה אחת מהיכ"ת שיעזוב המצוה שעוסק בה לעשות מצוה אחר, ואין לומר שצריך קרא להיכא שהמצוה השנייה יותר חשוב, שהרי "אי אתה יודע מתן שכרם של מצות". ותי' הריטב"א שהפסוק בא לומר שהמצוה השני הוא כדבר רשות. (ויש לדון האם כוונתו שאם יעזוב מצוה הראשון לעסוק בשנייה אין לו קיום מצוה כלל ואינו אלא רשות ממש. או דילמא שרק בא לומר שאין לו לעזוב מצוה ראשונה כדי לעסוק בשנייה דכלפי הראשון הוא כאילו הוא דבר רשות). אבל עכ"פ מבואר בריטב"א שעוסק במצוה פטור מן המצוה מסברא א"כ לכאורה זה שייך גם בב"ג, א"כ לריטב"א הדרא קושיא לדוכתיה. וי"ל שהריטב"א הולך לשיטתו שעוסק במצוה פטור רק באפשר לקיים שניהם ולכן מסברא יודעים שפטור מן המצוה, אבל לפי הר"ן ודעימיה ליכא קושיא כלל שצריך פסוק היכא שאפשר לקיים שניהם שזה לא יודעים מסברא. והרי כל הקושיא על משה רבינו אינו אלא לפי הר"ן ולשיטתי צדקו דברי הפרד"י שלפני מ"ת לא היה פטור של עוסק במצוה. (היכא שאפשר לקיים שניהם).

אשה במצות מילה

האם צפורה כשרה למול

איתא בגמ' (ע"ז כז, א) מנין למילה בעובד כוכבים שהיא פסולה, דרו בר פפא משמיה דרב אמר "ואתה את בריתי תשמור", ורבי יוחנן אמר "המול ימול". מאי בינייהו ... אלא איכא בינייהו אשה, למאן דאמר "ואתה את בריתי תשמור" ליכא דאשה לאו בת מילה היא, ולמאן דאמר "המול ימול" איכא דאשה כמאן דמהילא דמיא. ומי איכא למאן דאמר אשה לא והכתיב "ותקח צפורה צר", קרי ביה ותקח, והכתיב ותכרות קרי ביה ותכרות דאמרה לאיניש אחרינא ועבד, ואיבעית אימא אתיא איהי ואתחלה ואתא משה ואגמרה.

ונפסק בשו"ע (יו"ד רסד, א) כתב וז"ל הכל כשרים למול אפילו עבד אשה וקטן וערל ישראל שמתו אחיו מחמת מילה. ואם יש ישראל גדול שיודע למול, הוא קודם לכולם. (וי"א דאשה לא תמול), (וכן נוהגין להדר אחר איש). ועי' בש"ך שתמה על הרמ"א שאפילו לפי המחבר חוזרים אחרי איש, אלא ע"כ שאפילו בדליכא איש א"כ הוי מילתא דלא שכיח ובמילתא דלא שכיח לא שייך מנהג.

האם אשה חייבת בתור ב"ד

מסתימת לשון המחבר משמע שאשה יכולה גם לברך ברכת המצוה כשהיא מלה התינוק, וכבר תמה עליו בס' המקנה (קידושין כט, א) שהרי שיטת המחבר (או"ח סי' תקפט) כשיטת הרמב"ם שאין אשה מברכת על מצות עשה שהז"ג משום שאינה יכולה לומר "וצונונו", א"כ מאי שנא מילה שיכולה לברך. ומשום כך רצה לחדש שאע"פ שאשה פטורה ממצות מילה משום דכתיב כאשר צוה אותו אלהים, ודרשינן אותו ולא אותה, זה דווקא מחיוב המוטל על האב של "ביום השמיני ימול", אבל היא לא נפטרה מחיוב המוטל על ב"ד. והטעם שהרי אין החיוב על ב"ד בדווקא אלא על כלל ישראל, וב"ד עושה המצוה בשביל כולם, ולכן גם היא בכלל החיוב, ולכן היא יכולה לברך.

האם ב"ד מלים בן שהאב מתרשל במילתו

ויש להעיר עליו שהרי שיטת התשב"ץ (ח"ג סי' ח) וז"ל אע"פ שאמרו שזה היא מצוה על האב ואם לא מל אותו אביו היא מצוה על ב"ד, כמו שהזכירו בראשון מקדושין (כט, א) כשאין אביו כאן, אבל כשאביו כאן אין מצוה זו מוטלת על ב"ד, שהרי אמרינן בפ' החולץ אין אדם מל בן איש בע"כ. ואע"פ שיש מפרשים אותו לענין גר הבא להתגייר, אבל בפ' הערל (עא, ב) אמרו בענין מילת זכריו מעכבתו מלעשות פסח, שאם היה האב חבוש בבית האסורים שאין הבן נמול ביום ח' שחל ערב פסח, ושם פי' רש"י ז"ל שאין מצוה זו מוטלת על אחרים. והרמב"ם ז"ל כתב (מילה פ"א) אין מלין בנו של אדם שלא מדעתו, אלא א"כ עבר ונמנע. נראה מדבריו שאם לא עבר ונמנע אלא שהוא מתעצל בה אין חייבין לעשותה בזמנה, אבל היו חייבין לכופו אפילו ע"י הכאות כיון שלא היה לו אונס, א"כ א"א לומר שהיא חייבת בתור ב"ד, שכאן מיירי אפילו היכא שהאב ממנה אותה שליח, ואז הרי אין חיוב על ב"ד למול הילד.

ואולי יש ליישב באופן אחר שבמצות מילה אע"פ שהיא לא מצווה, אבל על מה שהיא עושה דהיינו מילת הילד יש צווי, שהרי יש חיוב שהילד יהיה נימול, א"כ היא יכולה לברך ולומר וצונונו שהרי יש כאן צווי. (ובפרט אם נאמר שהחיוב הוא על הבן), ואינו דומה ללולב ושופר דשם על מה שהיא עושה אין צווי כלל.

האם אשה חייבת היכא שבעלה אינו יכול למול

והנה יש שיטה מחודשת של המהר"ח או"ז (בשו"ת סי' יא) והוא שאין אשה נתמעטת אלא היכא שיש אפשרות שהאב ימול הבן, אבל באופן שמשום סיבה כל שהוא האב לא יכול אז היא חייבת. ועי"ש שמוכיח מיבמות (עא, ב) שהגמ' מנסה למצא היכ"ת שמילת בנו של שעת אכילה מעכב אכילת פסח, והיינו היכא שהיה אביו ואמו חבושין בבית האסורים. ופרש"י ד"ה חבושין - בשעת עשייה ומצות מילה מוטלת עליהם ולא על אחרים והם אינן יכולין לעשות את פסחן ושחט שלוחן עליהם ואשמעינן קרא שאם יצאו בשעת אכילה מילת בנו מעכבתו. ומדייק מהר"ח או"ז שאם רק אביו היה חבוש אז אמו היתה חייבת לעסוק במילה דלא ממעט לה קרא אלא היכא דאיתיה לאבוא.

ואין לומר (כמו שרצה לומר הגר"א וייס שליט"א) שכוונתו כשיטת המקנה שהיא חייבת בתור ב"ד, שהרי עי"ש שמחלק בין הדרשה שממעט נשים ממילה להדרשה שממעט אשה מת"ת ופדה"ב. ועוד שכתב שמ"אותו" לא מצינו למפסרה אפילו כי ליתיה לאב, דכל התורה בלשון זכר נאמרה, (אז אין ראייה שדווקא הוא ולא היא). הרי לן שדן מצד עיקר הדרשה שאינו ממעט אלא באופן שהאב יכול לעשות המילה. ועוד דבסוף כתב שאם היא לא היתה חבושה נמצא שביום השמיני שהוא זמן המילה כבר הוטלה החוב עליה, ואפילו אם היה האב יצא בין עשייה לאכילה, לא היה מעכב מלאכול שכבר הוטלה על האם, **ולא דמי לבי דינא**. הרי לן להדיא בלי צל של ספק שדעתו שאם הוא חבוש ולא היא יש עליה חיוב גמור של מצות מילה, ולא רק בתורת ב"ד. (ובסוף הסכים לי במכתב).

ולפי דבריו יצא שצפורה היתה חייבת במילת בנה שאז משה רבינו לא היה במצב שיכול לקיים מצותו. ועפי"ז רוצים לבאר דברי ר"ח (יומא פה, ב) שכתב שצפורה היתה חייבת לעשות המילה, וז"ל פי' מצאנו שהמל התינוק מצילו מן המיתה מאליעזר בנו של משה רבינו, שנאמר "ויהי בדרך במלון ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו" - ויבקש המיתו לתינוק **מפני שנתעצלה אמו ולא מלה אותו**, וכיון שהרגישה מלה אותו וקראתו חתן דמים. והצילו מן המיתה שנאמר וירף ממנו, פי' וירף חולי המות מאתו מן התינוק, אז אמרה חתן דמים אתה לי, בדמי המילה. ולכאורה דבריו תמוהים, אבל לדברי מהר"ח או"ז ניהא.

למה משה לא נל התינוק

וע"ע ברבינו בחיי (שמות ד, כד) שמביא דברים בשם ר"ח שמשלימים מה שכתב ביומא. וז"ל ודע כי לפי המדרש הזה (שמשה נתרשל במילת בנו) יש לתמוה, כי כיון שהיה משה במלון למה אמר "ותקח צפורה צור" (שם כה), והראוי למשה שישתדל הוא בעצמו במצוה, ועל כן פירש רבינו חננאל ז"ל כי משה לא היה שם במלון, כי כן הזכיר למעלה: "ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור" (שם כ), ובאור הפסוק ששלח אותם לפניו, ואח"כ וישב משה מצרימה, וכיון שכן לא היה משה עתה במלון, ואמר "ויבקש המיתו", כלומר לנער, שהיה המלאך נעשה כמין נחש ובולעו מראשו ועד ירכיו וחוזר ובולעו מרגליו ועד מקום המילה, ואז "ותקח צפורה צור" (שם כה), כי הבינה שהיה העונש על שאחרה זמן המצוה ולא מלה אותו ביום שמיני.

והנה שיטת רשב"ג (נדריים שם) שלא למשה רבינו בקש שטן להרוג אלא לאותו תינוק, שנאמר כי חתן דמים אתה לי צא וראה מי קרוי חתן הוי אומר זה התינוק. וכתב המהרש"א שלדעתו שלא נתרשל משה במילת בנו, מפני התנאי שהיה בינו ובין יתרו שאמר מבניו לא ימול, כדאמרינן במדרשות, דאל"כ כיון שלא בקש להרוג את משה ולא בלעו המלאך אלא התינוק אמאי קאמר ותכרות את ערלת בנה, ולמה לא מלו משה גופיה דמצות אב היא.

וכן מבואר בחזקוני (שמות ד, כו) שלא מל בנו הבכור משום השבועה שנשבע ליתרו. וז"ל וכל זמן שהיה בבית חמיו לא נענש, לפי שלא היה בידו ספק לעשות בשביל חמיו שהיה מעכב ... שבקש המלאך להמיתו במלון בשביל בנו בכורו שעדיין לא מל. ודבר זה גרם לבן בנו להיות עובד עבודת כוכבים. ולפיכך הקדים המלאך להרוג את משה מיד ותקח צפורה צור לפי שעל ידה היה העכוב. מ"מ סברת רוב העולם נוטה שעל בנה הקטן שבשני בניה אמרה כי חתן דמים אתה לי. ואם תאמר הרי לעיל גבי ולכהן מדין פרש"י שפירש מעבודת כוכבים, אלא נ"ל לאו דווקא מעבודת כוכבים **אלא שלא יהא נמול ויהא כגר תושב**.

שו"מ שכ"כ גם בתרגום המיוחס ליונתן (שמות ד, כד) והוה באורחה בבית מבתותא וערע ביה מלאכא דיי ובעא למקטליה מן בגלל גרשום בריה דלא הוה גזיר על עיסק יתרו חמוי דלא שבקיה למגזריה ברם אליעזר הוה גזר בתנאה דאתניו תרויהון.

נשבע לבטל את המצוה

על עיקר דברי המדרש שמשה נשבע ליתרו שלא ימול את בנו הראשון יש לתמוה הרי הנשבע לבטל מצוה הוי שבועת שוא ולא חל. וראיתי בשם הזית רענן (לבעל המג"א) בפירושו על הילקו"ש (סי' קס"ט) שמתרץ שלכן חלה השבועה, דאפשר כיון דאמו לאו מזרע אברהם היתה הו"ל בנך הבא מן הגויה ואין חייב למולו. וכבר תמהו עליו איך יתכן לומר בכזאת שמשה רבנו לא גיירה לפני כן. עוד תמה בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יח סימן נג) א"כ יוצא שגרשום לא מתייחס אחריו (וגם אליעזר), הרי בתנ"ך כן מייחסים אותו אחריו בפשיטות.

עי"ש שבדק בזית רענן הארוך ומצא שמה שכתוב בקיצור מסביב לילקו"ש הוא רק מה שעלה בדעתו לפרש בכזאת, אבל לאחר מיכן מתקשה בזה בעצמו מכמה פנים. ומתרץ לבסוף תירוץ אחריו, דכיון שנשבע שלא ימול בן הראשון

וגם בבן השני נתרשל לפיכך ביקש להורגו, אבל בל"ז לא היה העונש גדול כ"כ על שביטל מ"ע, והטעם כיון שנשבע חלה השבועה על הכל מה שאמר, דהיינו שבן השני יהיה לשמים, א"כ עבר על השבועה לפיכך ביקש להורגו עכ"ד. הרי חזינן בהדיא דתירוצו הנכון שהבעל זית רענן סמך עליו הוא שבאמת הבן מתיחס אחריו, וזה שחלה השבועה הוא מפני שזה היה בכולל, דהיינו מפני, שבשבועתו היה כלול גם שמהבן השני יהיה הכל לשם שמים.

למה הסכים משה ליתרו שבן הראשון לע"ז

בשו"ת רדב"ז (ח"ו סי' ב אלפים קסח) נשאל לבאר מאמר המכילתא על פסוק ויואל משה לשבת את האיש, בשעה שאמר משה ליתרו תן לי את צפורה בתך לאשה אמר לו קבל עליך דבר אחד שאני אומר לך ואני נותנה לך, אמר לו משה מה הוא, אמר לו הבן שיהיה לך תחלה יהיה לע"ז, מכאן ואילך לשם שמים, וקבל עליו, אמר לו השבע וישבע לו, שנאמר ויואל משה לשבת את האיש וכו'. הנה המאמר קשה כי איך קבל עליו משה רבינו תנאי זה ונשבע עליו.

והשיב הרדב"ז דע כי אין הקדש לע"ז, הילכך ההקדש לא חל כלל, ומ"מ הקושיא במקומה עומדת, נהי שיודע היה שלא יחול ההקדש מ"מ איך קבל עליו תנאי זה ונשבע עליו. לפיכך אני אומר ח"ו לא קיבל עליו תנאי ולא נשבע עליו אלא יתרו הוא שהטעה את עצמו, וקי"ל אסור להטעות את הנכרי ואם הטעה את עצמו מותר. הילכך אם היה אומר לו יתרו משם ואילך לשם שמים מעולם לא היה מקבל עליו, אלא אמר לו מכאן ואילך, ומשמע מאותה שעה ועדיין באותה שעה לא היו לו בנים ולא אשה ומשה קבל עליו ונשבע שכל בן שיהיה לו מאותה שעה יהיה לשם שמים, ויתרו הוא שהטעה את עצמו, ומפני שחשב יתרו שנשבע לו כפי מה שהיה בדעתו לא ניצול משה רבינו מעונש והקדים המלאך להרוג את משה, מיד ותקח צפורה צור וגו' לפי שלא היה יכול למולו בהיותו בבית יתרו מפני התנאי, ועם כל זה נתקיים בזרעו שנאמר ושבואל בן גרשום בן משה על האוצרות. ובספר שופטים תלו את הנון לומר שהוא בן משה ומפני שעשה מעשה מנשה תלו אותו במנשה והוא היה הלוי אשר היה בבית מיכה ושמעו יונתן בן גרשום בן מנשה. ובדברי הימים נקרא שבואל ששב לאל ומשמע שלא שב בכל לבו שהרי אמרו שזה היה הזקן שהחזיר את הנביא ושיקר לו וגרם לו ששיברו הארי.